

BACCHUS OP 'T VAT

door Kees Faas

Tijdens de 17e eeuw groeiden op veel plaatsen in de Republiek, zelfs in steden als Dordrecht wijnranken die vooral muskadeldruiven droegen (1). In de 18e eeuw begonnen ook werk- en ambachtsslieden wijn te drinken. Zelfs de bierbrouwers dronken toen wijn, als zij samenkwamen om de misère in hun branche te bespreken (2).

Illustraties van het oogsten, druivenpersen en wijnproeven omvatten destijds ook Bacchus, de god van de wijn. Hij zat terzijde op een wijnvat en hief het glas.

Reeds in de opgegraven stad Pompeji aangetroffen fresco's geven een beeld van Bacchus. Er bestaan fresco's met Bacchus als wandelende druiventros of als jongeling op een troon met zijn attributen: thyrsus (een met wingerdbladeren omwonden staf) en panter (3).

Uiteraard is Bacchus dikwijls dronken. Saters en Pan ondersteunen hem dan en begeleiden hem met zang en fluitspel (4).

Antieke Griekse beeldjes waarop Bacchus, oorspronkelijk een Griekse vruchtbaarheidsgod, een geit berijdt, verduidelijken waarom de geit in verband werd gebracht met zijn verering. Ofschoon Bacchus mogelijk op een geit wordt afgebeeld op een 18e-eeuwse pijpenkop (5), is het vat als zitplaats kenmerkend voor Bacchus zoals hij op pijpenkopen voorkomt.

Afbeeldingen van Bacchus op 't vat

Afb. 1: Regelmatig worden fragmenten van pijpvaardjes beeldjes uit de 17e en 18e eeuw gevonden van Bacchus op 't vat. De achterzijden van deze twee pijpvaardjes zijn in het midden, tegenover het spongat aan de voorzijde, gemerkt met I.B.

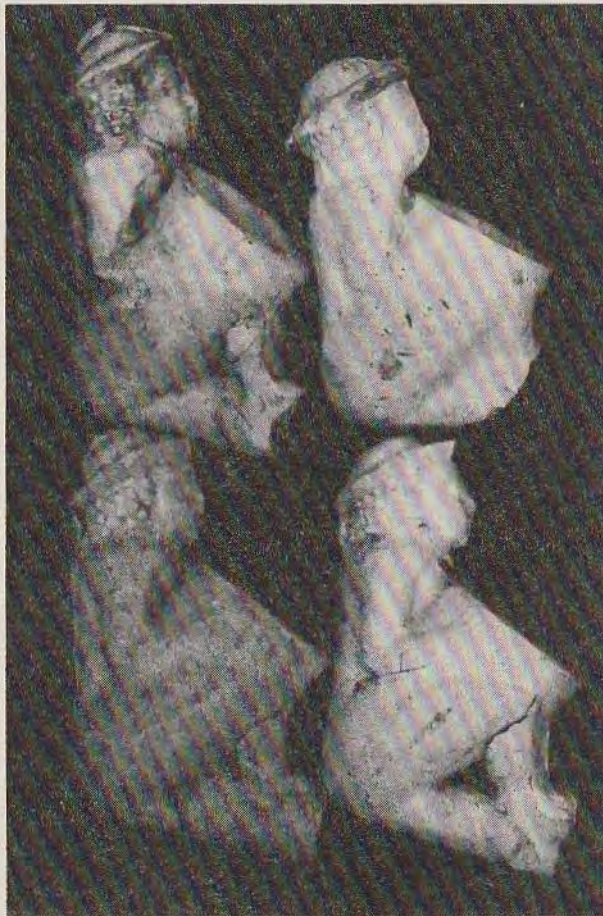
Het linkervat (hoogte 5 cm) toont nog een restant van Bacchus. De vaatjes die op een voetstuk staan, werden vervaardigd door de Goudse pijpenmaker Jan Boot, werkzaam tussen 1696-1746 (6).

Afb. 2: De linkerzijden van vier figuurpijpen, waarvan drie onder de ketelrand (hoogte 50 mm) een identiek I.B.-merk dragen als bovengenoemde vaatjes, laten Bacchus op 't vat zien. De kleine merkloze pijpenkop rechtsboven komt uit een andere mal.

Afb. 3: Omstreeks 1700 trachtte Jan Boot in deze uitvoering een compromis te bereiken tussen beeldje en kleipijp. Om een concessie aan de roker te doen zit Bacchus op de pijpenkop meer voorover dan op de beeldjes, waardoor de pijp gemakkelijker te hanteren is. Bovendien kan de roker tijdens het roken het gezicht van Bacchus zien. Hij staat in contact met Bacchus zoals blijkt uit dit voorbeeld. Bacchus brengt als het ware een toast uit op de roker, als heft hij het glas op de

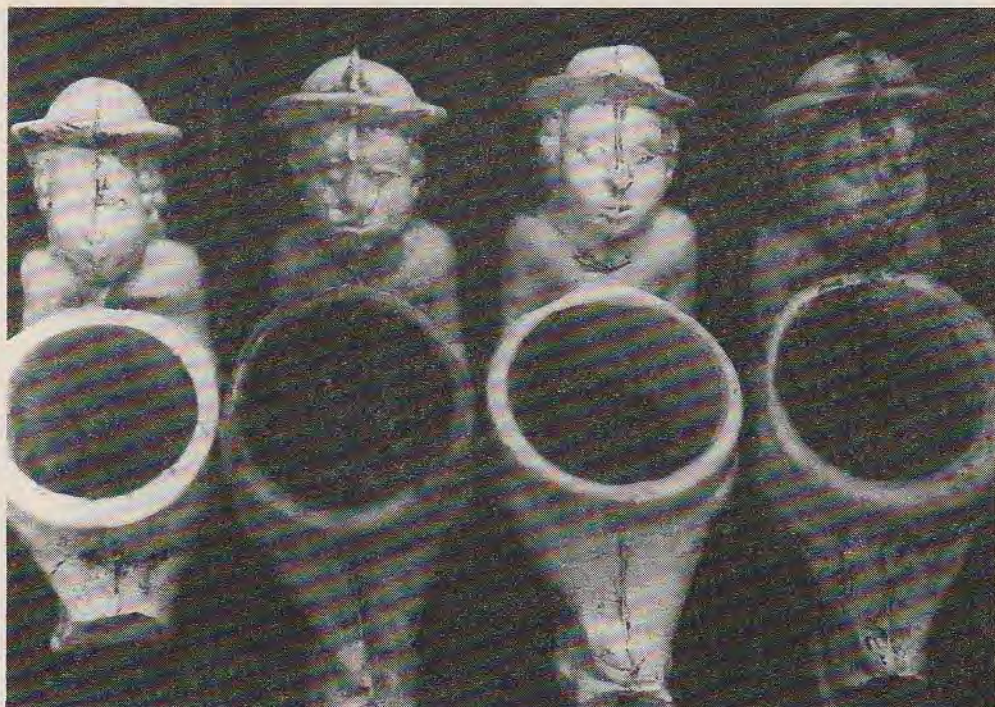

Afb. 1

Afb. 2

drinker. Diverse laat 17e-eeuwse en 18e-eeuwse waarop Bacchus op 't vat voorkomt, laten hem een glas en een pijp vasthouden, of een glas en een druiventros, of alleen een druiventros.

Afb. 3

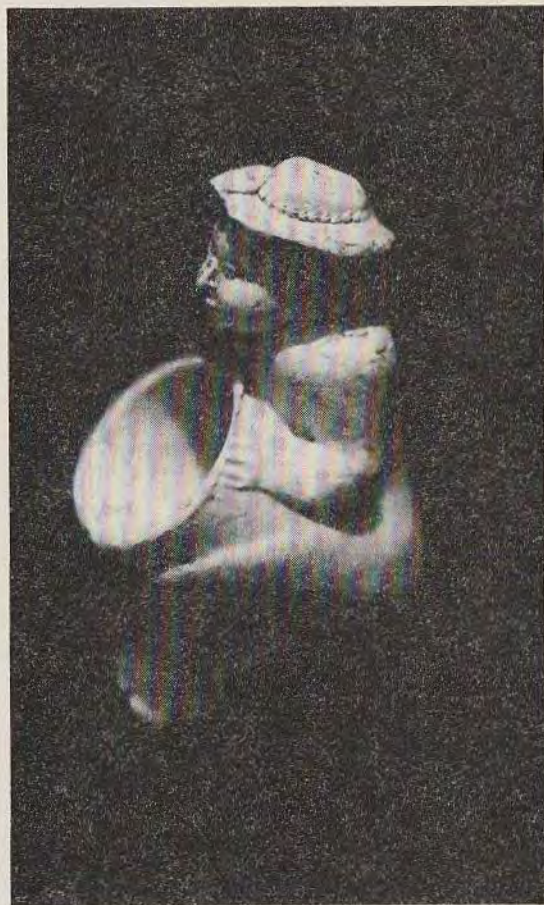
Afb. 4a en 4b: Een variant van Bacchus op 't vat door Jan Boot demonstreert, dat Bacchus beide handen gebruikt om het vat vast te houden; een vat dat bij deze pijpen oorspronkelijk rood beschilderd was getuige enige rode kleursporen. Op alle figuurpijpen draagt de verder ongeklede Bacchus een hoed, reden waarom hij als Bacchus moeilijk te herkennen is, hoewel Jan Boot op de variant van afb. 4a/b dit probleem onderkende en probeerde op te lossen door op de bovenzijde van de hoed rondom de bol een duidelijk zichtbare krans van drietallige wingerdbladeren aan te brengen. Wingerdbladeren zijn een bekend symbool voor Bacchus. Overigens komt de pijp, op dit detailverschil na, uit dezelfde mal als de andere Bacchuspippen van Jan Boot.

Bacchus op 't vat draagt op koekplanken uit de 17e en 18e eeuw soms ook een hoed (bijv. op afb. 22 in "Prenten in hout" door J.J. Schilstra). Tevens vindt men op koekplanken afbeeldingen met fraaie teksten als VIVAT BACHUS NATJE (afb. 476).

Afb. 5: Een midden 18e-eeuwse Goudse pijpenkop (h. 43 mm; hielmerk: Leeuw in de Hollandse Tuin). Bacchus zit schrijlings op het vat en kijkt de pijproker aan. Hij draagt een druiventros in de rechterhand en heft met de linkerhand het glas. Achterop staat het Goudse wapen. Een banderol vermeldt als tekst: T PYPIE EN T GLAASIE. IS DAT NIET LEKKER BAASIE.

Afb.4a

Afb.4b

Afb. 5

Afb. 6

Op een schilderij door Jan Steen, 1616-1679, getiteld "Prinsjesdag", in het Rijksmuseum Amsterdam, geschilderd ter gelegenheid van een stadhoudelijke verjaardag, brengt een man een toost uit op de Prins van Oranje. Op de voorgrond in de herberg ligt de tekst: OP DE GESONHEYT VAN HET NASSAUS BASIE, IN DE EENE HANT HET RAPIER, IN DE ANDERE HANT HET GLAESIE.

Afb. 6: Op deze 18e-eeuwse Goudse pijpenkop (h. 52 mm) toont een vooraanzicht Bacchus nu eens niet schrijlings, maar dwars op het vat, met wijnroemer en pijp in zijn handen (7). Behalve de bovenliggende tekst: DE GOEDE VRINTSCHAP staat onder het Bacchusmedaillon: MET SMAAK TE CONSUMEREN, waaronder: A:I:SON.

De vormhelften sluiten niet perfect aan. Het hielmerk is ook 'Bacchus op het vat'. Echter, hierop draagt Bacchus een roemer en een druiventros i.p.v. een pijp.

Afb. 7

Afb. 7: Bacchus op 't vat, bekroond met een krans van wingerdbladeren, valt op deze ongemerkte pijpenkop (h.44 mm) van opzij te zien, waarbij hij zich wendt tot de kijker (8). Hij houdt een druiventros in de rechterhand en steunt met de linkerhand op het wijn- of biervat; hij lustte zowel bier als wijn.

Typerend is de gestippelde encadrering. De wijnranken op de steel vertonen gelijkens met de wijnranken op de steel van een zogenaamde kroegpijp van Dirck van Wingerden (9). De steel is relatief vrij dik, zodat deze pijp zou kunnen dateren uit het eind van de 17e eeuw.

LITERATUUR

1. Secreet-boeck, door Carolus Battus, editie 1650, blz. 148
2. Bier: geschiedenis van een volksdrank. Tentoonstelling Amsterdams Hist. Mus. 1994 (blz 80)
3. Pompeji, door Antonio Varone, 1995, blz. 10
4. Hall's iconografisch handboek, door James Hall, 1992, blz. 35
5. Kleipijpen, door W. Krommenhoek en A. Vrij, afb. 418
6. De Gecroonde Roos en andere pijpenmakersmerken van Gouda, door J. van der Meulen, 1994, blz.38
7. Het Goudse Pijpmakersgeslacht Verzijl, door J. van der Meulen, PKN IV, 15, afb. 40
8. De Nederlandse Kleipijp, door Don Duco, 1987, afb. 507
9. Een beeld van een vondst, door A. Carmiggelt, 1991, blz. 60